

переважно – молодь [4, 114] та чоловіки [1, 144]. Головний контингент осіб, що „уходили на сторону”, складала колишні поміщицькі селяни. Зокрема, в Ананьївському повіті їх частка дорівнювала 48,1% від загальної кількості відхожого населення. Іншими станами, представники яких активно вдавалися до сезонної еміграції, були десятинщики (16,7%), колишні державні селяни (12,2%), міщани (9,8%), колишні військові поселенці (4,4%) та євреї (3,2%). Інші станові групи склали досить незначний відсоток – 5,6% [1, 146]. Становий склад відхожого населення, з одного боку, залежав від розподілу станів у регіоні взагалі, з іншого – свідчив про економічне становище окремих станових груп [1, 146], адже, як правило, відхожими промислами були змушені займатися особи з економічно слабких та нестабільних господарств [1, 147].

Переважно до тимчасових заробітків за межами Херсонської губернії вдавалися некваліфіковані робітники, що були здатні виключно до сільськогосподарських робіт і не володіли ремісничими вміннями. Це відрізняло категорію відхожих працівників південного регіону від північних губерній, де більшість „уходників” була ремісниками за спеціальністю [1, 142].

Намагаючись знайти відповідь на питання стосовно впливу „уходництва” на господарський потенціал губернії, херсонські земці з’ясували, що попри щорічне, хоч і незначне, збільшення кількості „уходників” [3, 124], відхожі промисли не здійснювали значного впливу на економічне життя регіону через порівняно малі масштаби. Так, частка відхожих працівників по відношенню до населення робочого віку у повітах Херсонської губернії ледве перевищувала 2% (за підрахунками автора: 0,14% в Єлисаветградському повіті, 0,88% – в Ананьївському, 2,14% – в Олександрійському), хоча, наприклад, у повітах Курської губернії, де були проведені відповідні дослідження, становила від 16,4% до 31,4% [3, 125]. Крім того, послаблення господарств внаслідок заняття відхожими промислами було несуттєвим, оскільки у переважній більшості господарств (71,76%) „відходила на сторону” лише одна особа [1, 149].

Оплата праці залежала від строку найму, віку, статі та якісних характеристик працівника [3, 189-191], а також від етнічної приналежності наймачів: зокрема, німці оплачували сільськогосподарську працю сезонних працівників вище, ніж землевласники-українці або росіяни [2, 137]. Як правило, середня оплата праці відхожого працівника дорівнювала 1 крб. за день, і в залежності від тривалості заняття відхожим промислом досягала за сезон від 30 до 80 крб. При цьому була помічена тенденція поступового зменшення заробітку відхожих працівників [4, 114]. Відповідно, вивчення прибутків сезонних емігрантів дозволило земцям виявити досить невисокий рівень прибутковості занять такого роду.

Таким чином, завдяки низці статистичних досліджень херсонським земцям вдалося визначити демографічний склад відхожих працівників, обсяги і строки „уходництва” та переконатися у несуттєвому послабленні місцевих господарств сезонною трудовою еміграцією з губернії.

1. *Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії:*

- в 6 т. – Херсон, 1889. – Т. 5. Ананьєвський уезд (статистико-економічне описання уезда).*
- Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії: в 6 т. – Херсон, 1883. – Т. 1. Одеський уезд (статистико-економічне описання уезда).*
- Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії: в 6 т. – Херсон, 1886. – Т. 2. Єлисаветградський уезд (статистико-економічне описання уезда).*
- Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії: в 6 т. – Херсон, 1888. – Т. 3. Олександрійський уезд (статистико-економічне описання уезда).*
- Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії: в 6 т. – Херсон, 1889. – Т. 4. Тираспольський уезд (статистико-економічне описання уезда).*
- Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії: в 6 т. – Херсон, 1890. – Т. 6. Херсонський уезд (статистико-економічне описання уезда).*

В.В. Гоцуляк

ДОСЛІДЖЕННЯ АГРАРНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ПОРЕФОРМЕННОГО СЕЛЯНСТВА ТА ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЯК ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

На нинішньому етапі розвитку української історичної науки все актуальніше постає питання історіографічного осмислення історії українського селянства, особливо другої половини XIX – початку XX ст., коли загострилися аграрні і соціальні відносини, відбувався пошук моделей селянських реформ, а общинне право вступало в антагоністичну суперечність з ринковою економікою. Суспільна й політична артикуляція аграрної і соціальної історії, попри різні, часом діаметрально протилежні пропозиції її розгляду, оцінки вчених, безперечно, свідчили про появу у другій половині XIX – протягом XX і, особливо, на початку XXI століть нової якості в усвідомленні та осмисленні самої української селянської спільноти.

Без ґрунтовних досліджень цього явища в українській та зарубіжній історичній науковій і публіцистичній думці складно вести мову про формування адекватного уявлення щодо національної історії та історіографії. У цьому сенсі, через наукову і соціальну значущість, дореволюційні й вітчизняні історики минулого століття, сучасні вчені зробили вагомий внесок у вивчення аграрної і соціальної історії пореформеного села. Для сучасного етапу розвитку української історичної науки характерне зростання уваги до селянознавчої проблематики, питань і сюжетів аграрної історії України, які були занедбані у радянський час.

Настала черга й для змістовних історіографічних дискурсів, в яких на новому теоретико-методологічному рівні осмислюються питання аграрної і соціальної історії селянства. Зазначена обставина робить сучасну історіографічну практику справді актуальною і науково важливою. Особливий інтерес представляють дослідження, в яких проаналізовано надбання і належним чином висвітлено сучасний стан українського історіописання в аграрній і соціальній сфері пореформеного селянства. За останні роки саме до цієї проблематики та окремих питань процесу

інституціоналізації в українській історичній науці звернута увага В. Бондаря, який є автором змістовних публікацій [1-8], автореферату [9] та ґрунтовної дисертації [10].

На нашу думку, в рамках дисертації автору вдалося запропонувати свій варіант відповідей на дослідницькі завдання, виявити і належним чином опрацювати достатньо представницьку історіографічну джерельну базу, застосувати продуктивні методологічні підходи до студіювання теми, розставити певні акценти в оцінках попереднього наукового здобутку українських істориків та історіографів, окреслити перспективу майбутніх досліджень.

Слід вказати, що задекларовані В.В. Бондарем у першому розділі дисертації пріоритетні методи дослідження виявилися досить результативними і у більшості випадків дозволили реалізувати поставлені завдання. Науковий інтерес здобувача не обмежується суто історіографічним понятійним апаратом, широкою інформаційною базою, він сягає до застосування важливих для власної тематики методологічних засад. Далі, з запропонованої проблематики, дослідник подає досить лаконічний огляд наукових досліджень [10, 18-19]. Зрештою, автор схиляється до цілком правомірного висновку про те, що історіографічне осягнення теми ще далеко до завершення, а існуючі праці сучасних дослідників засвідчили початок перегляду методології при аналізі історії українського села та зростання інтересу до її концептуальних питань, як і спроби полідисциплінарного прочитання селянської історії та введення в обіг терміну „селянознавство”.

Другий розділ „Наукова спадщина з минувшини селянства і сучасна українська історіографія” складається з двох підрозділів. Перший підрозділ другого розділу присвячений характеристиці наукових здобутків історичної науки дорадянського і радянського періодів. У цій частині дослідження проаналізовано дореволюційну історіографію, представлену переважно роботами істориків та публіцистів, згідно з виділеними автором напрямками в тодішній історичній науці: 1) ліберальний, 2) консервативний, 3) народницький, марксистський, ліворадикальний [10, 27].

Здобувач звернув увагу на матеріали особистого походження (мемуари, спогади, щоденники, роздуми тощо), підкресливши роль художньої літератури у висвітленні повсякденного життя селян [10, 34]. Автор зазначив як позитивну спробу деяких дослідників з'ясувати можливість використання рукописних творів-спогадів селян як історичне джерело, що є завданням для сучасних етнографів і краєзнавців. Аналіз марксистської історіографії В. Бондар подав без виділення в окремий підрозділ, будучи переконаний у тому, що концепції, які були сформульовані в дореволюційний час ліворадикальною, в т.ч. марксистською історіографією, були взяті молодією радянською історичною наукою. Ця частина другого підрозділу першого розділу виявилася найповнішою.

Не наводячи певної періодизації автор підкреслив панування у 1920-30-і рр. в радянській історичній науці негативізму по відношенню до дореволюційного періоду. Він відзначив значну увагу тодішніх вчених до історії селянських рухів та в цілому досить широке, але одностороннє

висвітлення селянської проблематики крізь призму пануючої ідеології, політичного замовлення панівної партії та окреслив спроби представників школи М. Грушевського вивчати економічний стан селянства і його боротьбу за свої права. На думку здобувача, їх праці за своїм змістом та досягнутими результатами наближались до студій істориків-марксистів [10, 36]. Слушним є й авторське положення про те, що в радянській історичній схемі значення великих реформ вписувалося в картину переходу від феодалізму до капіталізму, а реформи 1860-х рр. стали побічним результатом революційної боротьби.

У наступні роки, особливо у 1950-80-і, дискутувалися проблеми, пов'язані з характером аграрного ладу дореволюційної Росії, особливостями її аграрно-капіталістичної еволюції, рівнем розвитку капіталізму в сільському господарстві, внутрішнім устроєм і організацією основних типів сільськогосподарського виробництва – селянського і поміщицького господарства, співвідношенням і взаємозв'язком різних суспільно-капіталістичних укладів [10, 37]. В. Бондар цілком правильно виділяє напрями в оцінці українськими вченими аграрного питання пореформеної доби, аналізує тематику вивчення історії селянства і селянських рухів, праці присвячені розкладу феодально-кріпосницьких відносин, економічному розвитку, проблемам землеволодіння і землекористування, мобілізації земельної власності, колективні видання, які побачили світ в Україні з кінця 1960-х рр. та ін.

У підрозділі зафіксований радикальний перегляд суті аграрних відносин, зміни у ставленні до історії селянства, самостійної і недооцінюваної ролі держави у вивченні характеру розвитку економіки в цілому. Автором на підставі аналізу історіографічних джерел також наголошено на тому, що дискусії 1950-70-х рр. з аграрної історії закріпили певні теоретичні позиції, більша частина з яких має важливе значення і для сучасної історичної науки [10, 43-44].

Плідним виявився розгляд української історіографії у другому підрозділі „Роль сучасних наукових інституцій та осередків у вивченні історії українського селянства”. На цьому аспекті варто зупинитися детальніше, оскільки він має важливе значення для усвідомлення організаційних засад сучасної історичної науки.

Автор навів цікаві спостереження про роль сучасних наукових організаційних форм (інституцій та осередків) у вітчизняній історії українського селянства. В. Бондар, використовуючи вищезазначені теоретичні напрацювання, охарактеризував сучасні селянознавчі інституції з наступними критеріями: 1) центральна або регіональна; 2) державна чи громадська; 3) фахова корпорація істориків, її науковий рівень. Членство в інституції; 4) створення інституцією наукових товариств, секцій, інших структурних підрозділів; 5) співробітництво з іншими науковими осередками, громадськими організаціями і державними установами, вищими навчальними закладами. Національні та міжнародні об'єднання істориків; 6) напрями й форми діяльності (науково-дослідна, суспільно-громадська, організаційна та ін.); 7) методологічна основа і методика досліджень; 8) проведення конференцій, симпозіумів, читань „круглих столів”, семінарів тощо з проблем історії селянства; 9) видання фахової періодики, збірників

наукових праць та іншої друкованої продукції з проблеми, що досліджується; 10) громадянський статус інституції, визнання в суспільстві [10, 47].

Незаперечним фактом є те, що Інститут історії України НАН України відіграє провідну роль у становленні регіональних центрів селянознавчих студій. Ця поважна центральна державна академічна інституція цілеспрямовано досліджує історію селянства. Роботу координує насамперед відділ історії України XIX – початку XX ст., який очолює д.і.н., проф., член-кореспондент НАН України О.П. Реєнт. Багато уваги організаційному становленню регіональних центрів присвячує академік НАН України, директор Інституту історії України НАН України В.А.Смолій. Саме завдяки його керівній і спрямовуючій ролі безпосередньо заступник директора Інституту д.і.н., проф. С.Кульчицький та співробітник відділу історії України 1920-1930-х рр. Інституту д.і.н., проф. В. Марочко взяли участь у проведенні Всеукраїнського симпозіуму 11-12 жовтня 1996 р. в м. Умані. Саме їх доповіді, присвячені розвитку аграрно-історичної науки на сучасному етапі, та концепції аграрних реформ в Україні другої половини XIX – першої третини XX ст. стали ключовими і активізували увагу вчених, у тому числі молодих науковців, до селянознавчої проблематики.

З року в рік в Україні зростає інтерес до проблем аграрної історії і це потребувало введення його в руслі відповідних організаційних форм. Саме Інститут історії України НАН України взяв на себе координуючу роль, ставши співзасновником Науково-дослідного інституту селянства в Черкасах та видання фахового журналу „Український селянин”. На базі Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького, як громадське об'єднання на початку 2000 р. утворилося Наукове товариство істориків-аграрників на чолі з д.і.н., проф. А. Морозовим. Вже на вересень 2006 р. Товариство налічувало 57 осіб. Однак офіційно Товариство не має Всеукраїнського статусу і працює як обласна громадська установа. З 10 жовтня 2000 р., згідно з угодою, укладеною Інститутом історії України НАН України, Черкаською обласною державною адміністрацією, Черкаським університетом ім. Б.Хмельницького та Радою товаровиробників сільського господарства, функціонує Науково-дослідний інститут селянства, не маючи юридичного статусу, закріпленого штату працівників, напрямків діяльності, умов членства та інших реквізитів.

Названі інституції з обласною державною адміністрацією та обласною Радою ведуть плідну суспільно-громадську, організаційну і науково-дослідну діяльність, активно співпрацюють із істориками-аграрниками в Україні та за її межами, а також з іншими науковими установами, сільськогосподарськими підприємствами, вищими навчальними закладами. Вони також тісно співпрацюють з Інститутом історії України НАН України (В.А. Смолій, О.П. Реєнт, С.В. Кульчицький, В.М. Даниленко, В.І. Марочко, О.І. Гуржій), Черкаським державним технологічним університетом (М.І. Бушин, В.М. Лазуренко). Всі аспекти такої діяльності знайшли відображення у дослідженні В. Бондаря.

До позитивів варто зарахувати й те, що вчений стверджує формування у вищезазначених науково-

дослідних осередках наукової школи істориків-селянознавців. В ній склалися певні конвенціональні основи і всі необхідні складові для функціонування наукової школи. Автор подає слушні пропозиції щодо подальшого дослідження проблем історії селянства. Також заслуговують на увагу загальні висновки до всього розділу, де подана зважена оцінка досягнень, ґрунтовних напрацювань та тих питань, які залишилися через ідеологічний вплив та класовий принцип поза увагою істориків радянської доби [10, 57].

Зазначене дозволило В. Бондарю зробити цілком правомірний висновок про те, що сучасна українська історична наука завдяки процесу „інституціоналізації”, діяльності Інституту історії України НАН України, Наукового товариства істориків-аграрників і Науково-дослідного інституту селянства в Черкасах, Наукового товариства дослідників аграрної історії у Дніпропетровському національному університеті та інших регіональних осередках, проведення ними наукових конференцій, симпозіумів, семінарів, читань, „круглих столів з проблем аграрної історії” зробила значний крок у вивчення історії українського селянства [10, 56].

Третій розділ „Аграрний устрій селянства другої половини XIX – початку XX ст. у сучасній українській історіографії” складається з трьох підрозділів, у яких чітко і достатньо послідовно проаналізовано дослідження, присвячені господарським і економічним процесам на селі та наслідкам аграрних перетворень. У першому підрозділі дослідник, шляхом історіографічної реконструкції, окреслив основні досягнення сучасних вчених у вивченні реформ 1860-х рр. та проведенні їх в українських губерніях, аграрної політики держави 60-70-х рр. XIX ст., застосованої до різних категорій селянства. Він вказав на зміни, які відбулися у законодавстві щодо селянської міграції та переселенського руху, діяльності державного апарату та самоврядних установ, спрямованих на реалізацію земельної політики на місцях.

У дисертації розкрито зміст досліджень В. Бойка, В. Бартківа, С. Борисевича, Л. Горенко, С. Набоки, П. Захарченка, Ю. Нікітіна, Н. Коваленка, П. Панченка, Ю. Присяжнюка, Д. Селіхова, В. Шевченка, А. Шевчука та ін., проаналізовано поширену тезу про реформи другої половини XIX ст. в Російській імперії як процес наздоганяючої модернізації й вказано на його суперечливі ознаки [10, 77-78].

Розгляд сучасних історичних досліджень, присвячених господарським і економічним процесам на селі, В.В. Бондар підпорядкував з'ясуванню усталених думок, певних методологічних прорахунків радянських вчених щодо стану селянської економіки та окресленню нових тенденцій у висвітленні характеру стану селянства і селянського господарства.

Приваблює також досить впевнений аналіз цілого комплексу аспектів, пов'язаних з історіографією селянського приватного землекористування, в тому числі сімейно-подвірного типу. Одночасно вказано на слабкість вивчення сутності селянського господарства, його ознак, видів, особливостей тощо.

В історіографічному ракурсі увагу приділено теоретичним аспектам подвірного землеволодіння в Україні, формуванню господарств фермерського типу, їх інтенсифікації, ступеня заможності,

спростуванню тези щодо зникнення з розвитком капіталізму дрібного селянського землеволодіння. Проаналізовано також праці, в яких показано становлення таких господарств лише у південних губерніях і частково на Лівобережжі, стан індивідуальних селянських господарств та ін. [10, 84]. Дисертант, ґрунтовно проаналізувавши науковий доробок вчених, цілком слушно вказує на відсутність достатньої уваги з боку сучасних істориків до історії селянського господарства обшинного типу, самої общини, оцінки бюджету, рівня і видів витрат на різні сфери і потреби селянських господарств та інших аспектів цієї проблеми [10, 84-85, 88].

Шляхом детального аналізу праць, присвячених українській селянській кооперації, автор з'ясував досягнення вчених: В. Марочка, В. Половця, І. Фаренія, І. Бутенка, В. Власенка, Ю. Магась-Демидас, І. Прокопенка, О. Сидоровича, Г. Цибуленка. Правильно вказав на необхідність подальшого неупередженого переосмислення низки питань і тих, які заслуговують системного з'ясування. Заслужують на увагу висновки щодо скасування привілеїв українських епархій, нівеляції їхніх особливостей та ін. [10, 71].

Запропонований В. Бондарем огляд в окремому підрозділі історіографії наслідків аграрних перетворень є досить повним як в аналітичному, так і в змістовному сенсі. Важливо, що у цьому підрозділі, та у двох попередніх, проаналізовано більшість праць сучасних російських та українських істориків, що дозволило дисертанту відтворити сучасну історіографічну ситуацію з проблеми, що досліджується. Вона окреслена визнанням фактів наявності низького рівня капіталістичних відносин в українських губерніях і якісними відмінностями по окремих регіонах, поширенням тези суперечливого поєднання у пореформеному селі трьох соціально-економічних укладів: феодального, патріархального та капіталістичного.

Автор зазначає підвищений інтерес сучасних вчених до проблем селянського землеволодіння та землекористування, селянських міграційних рухів, земельних програм політичних партій, їх зв'язок із селянами та ін.

Достатньо вагомими і змістовними є висновки до третього розділу, де вказано на здобутки сучасних вчених, зміну трактувань певних питань аграрного перенаселення, природно-географічного фактору та значимості колонізації певної території, існуючі дискусії, переосмислення окремих тез та окреслено невіршені проблеми (10.128-131).

Четвертий розділ „Соціальна історія селянства у сучасній українській історичній науці” структурно складається із двох підрозділів. Перший з них фактично стосується розгляду в сучасній історіографії сюжету, пов'язаного з дослідженням соціальної сфери буття населення села. В авторському викладі повно відображено суть сучасного періоду у вивченні історії селянства, пов'язаного із застосуванням теоретичних установок і методів мікросторії, соціальної психології та культурології, етнології й філософської антропології, які відкривають нові обрії для вивчення історії повсякдення селянства, його світобачення, змін у різних сферах його буття, впливу на нього технічного перевороту і модернізаційних процесів.

В. Бондар у двох підрозділах цілком виправдано виокремлює кілька тематичних груп публікацій.

Першу з них присвячено висвітленню процесу сприйняття селянами владних інституцій, церкви та релігії, їх колективізму, демократизму, відповідних стереотипів поведінки, породжених характером виробництва, прив'язаністю до природного середовища, домінуванням натуральної системи продуктивних сил, пануванням усталених традицій, як запоруки функціонування економіки та соціальних процесів на селі. Другу – дослідженню правового становища селянства, його самоуправління, самоврядування, соціального аспекту реформ та ін.

В роботі достатньо уваги приділено утвердженню в історіографії думки про те, що сутність новацій полягала у спробі законодавчо врегулювати, уніфікувати сформоване впродовж століть громадське самоврядування селянства і поставити його під контроль державного апарату. Автор також аналізує існуючі в сучасній літературі положення про ігнорування селянами офіційного права у сфері сімейно-майнових відносин та дотримання ними звичаєвого права, що є складним симбіозом традиційних звичаєвих форм економічного співробітництва з новими, ринковими.

Не викликають заперечення й висновки до розділу, де зроблені узагальнення, окреслені досягнення, здобутки і звернута увага на питання соціальної історії селянства, які вимагають подальшого вивчення [10, 163-164]. Автором показано розширення сучасною історичною наукою методологічної бази, широке застосування антропологічного підходу, наголошена активізація досліджень з відтворення духовного світу селянства, етнокультурного прояву селянського світосприйняття, селянської ментальності, соціальної поведінки, психології, свідомості і уявлень. Здобувачем підкреслена актуальність дослідження селянської політичної культури, її суспільної цінності, державницької свідомості та закономірностей, тенденцій, факторів реального процесу модернізації українського села, глибшого вивчення правосвідомості, зв'язку з традиціями українського соціуму і моделей самоврядування селянства.

У підсумковій частині вчений наводить аргументовані та змістовні висновки щодо проведеного дослідження, подає цілісну характеристику аграрної і соціальної історії пореформеного селянства у сучасному українському історіописанні, яке на нинішній час стає помітним явищем в історіографії українського селянства [10, 165-172]. В цілому В. Бондар виконав значну науково-дослідну роботу, опрацював представницьку джерельну базу і наукову літературу, не оминувши при цьому увагою вже існуючі історіографічні сюжети. Він чітко виділив, ґрунтовно і аналітично вивчив та проаналізував широкий та різноплановий спектр проблем і питань сучасної історіографії історії українського селянства другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Автор реалізував свій задум, зробив належні загальні висновки, запропонував перспективні напрями для майбутніх наукових пошуків [10, 164, 170-172].

Отже, поруч із сучасною історіографією аграрної і соціальної історії пореформеного селянства, В. Бондар з'ясував сутність інституціоналізації та проаналізував діяльність Інституту історії України НАН України, Наукового товариства істориків-

аграрників і Науково-дослідного інституту селянства в Черкасах та інших осередків.

1. Бондар В.В. Українська історіографія про дослідників-сучасників аграрної історії Поділля другої половини XIX – початку XX ст. // *Матеріали XII Подольської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 1.*
2. Бондар В.В. Нові методологічні підходи вітчизняної історіографії у дослідженнях українського селянства пореформеного періоду // *Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали своїх наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Дніпропетровськ, 2008.*
3. Бондар В.В. Вітчизняні селянсько-інституційні і їх роль у вивченні історії українського селянства пореформеної доби // *Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2008. – № 19.*
4. Бондар В.В. Політичні партії і селянство напередодні і в період першої російської революції на Поділлі (історіографія проблеми) // *Наукові записки, Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Подільський осередок. – Київ; Хмельницький, 2008. – Т. 14.*
5. Бондар В.В. Суб'єктивний фактор у проведенні реформи 1861 р. в українському селі: до історіографічної проблеми // *Український селянин. – Черкаси, 2008. – № 11.*
6. Бондар В.В. Сучасна історіографія аграрної історії України другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках „Українського історичного журналу” // *Український історичний збірник. – К., 2008. – Вип. 11.*
7. Бондар В.В. Сучасна історіографія проблем селянського господарства України пореформеного періоду // *Український історичний збірник. – К., 2009. – Вип. 12.*
8. Бондар В.В. Проблеми історії українського селянства у науковій спадщині Івана Гуржія // *Гуржійські історичні читання. – Черкаси, 2009.*
9. Бондар В.В. Аграрна і соціальна історія пореформеного селянства в сучасному українському історіописанні: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – К., 2010.
10. Бондар В.В. Аграрна і соціальна історія пореформеного селянства в сучасному українському історіописанні: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – К., 2010.

М.В. Захарченко

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИВЧЕННЯ РАДЯНСЬКИМИ ІСТОРИКАМИ ОСВІТИ НА СЕЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ СРР В 20-х рр. XX ст.

„Навчання наукам сприяє розвитку чеснот в людях з хорошими духовними здібностями; а в людях, що не мають таких завдатків, воно веде лише до того, що вони стають ще гіршими й дурнішими” – зазначав Д. Локк. Освіта – це цілісна самостійна система, це процес розвитку особистості, що здійснюється як сторонніми педагогами, так і особою самостійно. Основний шлях освіти – навчання.

Сьогодні в Україні спостерігається загальнодержавне зацікавлення питаннями освіти та механізмами формування національно-культурної політики. У сучасних умовах простежується цілком

закономірна тенденція до вивчення освітянського досвіду минулих років.

На сьогоднішній день слід зазначити, що проблема дослідження освіти УСРР в 20-х рр. XX ст. привертала до себе увагу таких дослідників, як О.М. Іванова [1], В.А. Козлов [2], Л.В. Черкашин [3], О.М. Шпортенко [4] та інших. Автор статті ставить за мету з'ясувати основні тенденції вивчення радянськими істориками освіти на селі в УСРР у 20-х рр. XX ст. Об'єктом дослідження є радянська історіографія з питань освіти на селі в 20-і рр. XX ст.; предметом – основні аспекти розвитку освіти від ідеологічних до матеріалістичних та вузько професійних.

Значна кількість праць з освітянської проблематики була видана в 20-ті рр. XX ст. Особливістю історіографії 1920-х – першої половини 1950-х рр. є те, що праці даного періоду були переважно агітаційно-пропагандистського характеру. Здебільшого це були агітзбірники, методичні поради для працівників освіти як шкільної, так і дошкільної, для працівників культурно-освітніх установ, закладів охорони здоров'я, а також численні брошури, розраховані на широке коло читачів. Проте варто зазначити, що ці брошури мали низку недоліків, зокрема недостатню джерельну базу, низький теоретичний рівень. Дослідженню освіти в українському селі 20-х рр. XX ст. приділено увагу у працях П. Духна [5], Я. Кацанова [6], Л. Когана [7] та ін.

Так, П. Духно, який досліджував школу на селі та її громадську роль, показав у своїй праці не лише роль школи на теренах радянського села, а й вказав на основні проблеми та потреби сільської школи. Зокрема увага у даній праці приділялась таким значущим для того часу аспектам, як навчальні, господарчі справи, соціально-економічне оточення, соціально-культурні обставини, тобто все те, що цікавило селян з даного питання. Одне з пріоритетних завдань, яке виділив дослідник, стосувалося якнайшвидшого охоплення шкільною освітою дітей від 8 до 15 р. П. Духно доводив, що саме через школу селянинові можна допомогти розібратися в радянських законах, саме через школу він навчиться „культурно” організувати своє господарство, завдяки школі селяни набувають навичок колективного життя, усвідомлюють користь кооперування, і нарешті „сама школа зруйнує свої кам'яні мури й вийде на широкий громадський шлях спільної праці” [5, 47].

Ліквідацію неписьменності та малописьменності, шкільне навчання та політосвітні установи на селі висвітлено у праці Я. Кацанова. Автор звернув увагу на основну роль школи – „виховати покоління, здатне остаточно встановити комунізм” [6, 5]. Дослідник подав дані та провів порівняльний аналіз про охоплення початковою освітою як учнів села, так і міста. Проте у праці йдеться не лише про позитивні сторони радянської шкільної освіти, автор зазначає, що „радянська школа далеко ще не відповідає тим величезним вимогам, які поставив їй сучасний етап соціалістичного будівництва” [6, 12].

Дослідженню сільської школи та долі сільського вчителя приділена увага у праці Л. Когана, дослідник акцентує увагу на педагогічній та громадській роботі вчителя, яку він виконує на селі [7, 55]. Проте також